

Stedsnavn i Tirol: endonymiprinsippets utfordringer i møtet med språklig og toponymisk mangfold

Hanno Sandvik

Toponyms of Tyrol – how to apply the endonymic principle in a highly diverse namescape

Tyrol has an extraordinary diversity of toponyms, which is due to the various languages that have been and are spoken in this mountainous area. After presenting the «namescape» of Tyrol (North Tyrol, East Tyrol, South Tyrol and Trentino), the article addresses the challenges that the toponymy of Tyrol poses for the official Norwegian spelling norm and identifies two problems. First, the spelling of the landscape itself («Tyrol») is incompatible with the endonymic principle (which demands «Tirol»). Second, most toponyms of South Tyrol are currently normalised in their Italian forms. However, the endonymic principle suggests that the norm should allow all forms that are locally well-established. A coherent alternative to the current Norwegian spelling norm is suggested. Further recommendations are given regarding the Norwegian spelling of Tyrolean toponyms that are not covered by the official norm.

1 Innledning

Fjellandskapet Tirol er språklig sett et veldig spennende område, med tre offisielle språk, hvorav ett bare forekommer der, og navnehistoriske røtter i minst fem ulike språkgrupper. Et språklig så rikt område presenterer også et usedvanlig mangfold av stedsnavn – og en del medfølgende utfordringer for hvilke stavemåter man skal bruke på norsk. Språkrådet har besvart en tidligere henvendelse om disse forholdene med at «normeringsspørsmålene som De har tatt opp, er såpass kompliserte språklig og så spesielle ellers at de nok har interesse for ganske få» (personlig meddelelse). Til tross for dette svaret velger Språkrådet (u.å.) i sin stedsnavns-

liste fremdeles å normere skrivemåten til elleve stedsnavn fra Tirols flerspråklige områder. I hvert fall åtte av disse er diskutabile, som artikkelen skal vise.

Språkrådets erklærte politikk er at man «Ved fastsetjing av skrivemåtar for utanlandske geografiske namn baserer [...] seg i hovudsak på endonymiprinsippet, dvs. at ein rettar seg etter den offisielle skrivemåten i det landet det gjeld» (Norsk språkråd 2005: 36). Tilsvarende finner man en tydelig «endonymisk linje» i Norge, der de fleste endringer i normering av stedsnavn gjennom de siste 100 år har vært i favør av endonymiprinsippet (Leira 1999; Helleland 2012). Dette er også i tråd med bestrebelsler i FN-regi om å redusere bruken av eksonymer både nasjonalt og internasjonalt (se UNCSGN 2018, spesielt resolusjonene II/29 og V/13).

I praksis har denne målsettingen imidlertid vist seg å by på utfordringer. En av disse er at man trenger en entydig definisjon av *endonym* og *eksonym*. Ulike definisjoner kan gi svært forskjellige utslag, spesielt i et landskap som Tirol med opptil tre ulike lokale navneformer for ett sted. FNs definisjon har derfor blitt revidert flere ganger. I de tidligere definisjonene sto språkets offisielle status sentralt, f.eks. når *eksonym* ble definert som «A geographical name used in a certain language for a geographical entity situated outside the area where that language has official status» (UNCSGN 1972: 1, 1977: 5). Språkrådets definisjon av endonymi (se over) ser ut til å følge denne forståelsen. Senere har FN definert *endonym* ved henvisning til det regionale «hovedspråket» («principal language spoken in the region»; UNCSGN 1992: 12), for så å endre definisjonen på nytt ved å erstatte «hovedspråk» med «offisielt eller godt etablert språk» samt å erstatte «offisielt språk» med «svært utbredt språk» («widely spoken language») i definisjonen av eksonym (UNGEGN 2007: 2).

Alle disse definisjonene har mer eller mindre u hensiktsmessige konsekvenser (jf. Helander 1999; Vikør 2000). Noen av konsekvensene illustreres i tabell 1 ved hjelp av tirolske stedsnavn. Ifølge definisjonen til UNCSGN (1977) har *Meran* og *Antholz* gått fra å være endonym til eksonym og tilbake, av den grunn at tysk var forbudt, og altså ikke noe offisielt språk, i Sør-Tirol fra 1923 til 1943. Ifølge definisjonen til UNCSGN (1992) er *Merano* og *Anterselva* verken endonymer eller eksonymer i dag, fordi italiensk er et offisielt språk (noe som utelukker eksonym), men ikke det dominerende språket på disse stedene (noe som utelukker endonym).

UNGEGN (2007) løser de fleste av disse problemene, men betrakter fremdeles offisielle former som endonymer, selv om de ikke er i nevneverdig bruk lokalt (som *Anterselva*).

Tabell 1. Endonymiprinsippets utfordringer i Sør-Tirol. Avhengig av de nøyaktige definisjonene ville det samme stedsnavnet på ulike tidspunkt ha blitt klassifisert som endonym (+), eksonym (–) eller ingen av delene (0), her eksemplifisert med de tyske og italienske navnene på Meran og Antholz på tre tidspunkt (1823: historisk kontekst, 1923: fascistisk navnepolitikk, 2023: i dag). Skråstreken (/) indikerer at navnet ikke var funnet på ennå.

Definisjon	<i>Meran</i> (ty.)			<i>Merano</i> (it.)			<i>Antholz</i> (ty.)			<i>Anterselva</i> (it.)		
	1823	1923	2023	1823	1923	2023	1823	1923	2023	1823	1923	2023
UNCSGN (1977)	+	–	+	–	+	+	+	–	+	/	+	+
UNCSGN (1992)	+	+	+	–	0	0	+	+	+	/	0	0
UNGEGN (2007)	+	+	+	–	+	+	+	+	+	/	+	+
Nyström (2014)	+	+	+	–	+	+	+	+	+	/	–	–

På bakgrunn av lignende eksempler har bl.a. Woodman (2012: 17) argumentert for at man må skille mellom stedsnavnets «natur» (lokalt forankret eller ikke) og dets «status» (offisiell eller ikke). Navnets status bør ikke inngå i definisjonene, ikke minst fordi statusen kan endre seg ved et pennestrøk, mens navnets natur i høyden kan endre seg forholdsvis sakte, f.eks. ved at et språk dør ut (som i Øst-Tirol), eller ved flytting av større befolkningsmasser (som i Sør-Tirol). Et flertall av FNs ekspertgruppe på eksonymer kunne derfor stille seg bak Nyströms (2014: 36) definisjon av endonym som «Locally accepted name of a geographical feature used in a language that is well-established in the area where the feature is situated», men siden det ikke ble oppnådd konsensus, ble den ikke vedtatt (Jordan 2013; UNGEGN 2014). Nyströms og lignende definisjoner (Jordan 2014; Woodman 2014) gir god mening i Tirol (se tabell 1): *Meran* og *Antholz* er og har alltid vært endonymer; *Merano* har gått fra eksonym til endonym fordi byen har fått en stor italiensktalende befolkningsandel etter 1920; mens *Anterselva* ikke er noen lokalt forankret form og derfor, til tross for offisiell status, har forblitt et eksonym.

I denne artikkelen tester jeg hvorvidt Språkrådets gjeldende normering av tirolske stedsnavn følger endonymiprinsippet (del 3 og 4), utar-

beider et forslag til et konsistent alternativ (del 5) og gir ytterligere anbefalinger for unormerte navn (del 6). For å sette de aktuelle stedsnavnene i sin rette sammenheng begynner jeg i del 2 med en oversikt over Tirols fascinerende navnelandskap.

2 Språkmangfoldet i Tirols stedsnavn

Tirol er et landskap i Alpene som i dag er delt mellom to land og hjem til tre språk (figur 1). Landskapets nordlige halvpart er en av Østerrikes ni delstater (forbundsland), heter *Tirol* og består av de to geografisk adskilte områdene *Nord-Tirol* og *Øst-Tirol*. Landskapets sørlige halvpart er en av Italias tjue regioner, heter *Trentino-Sør-Tirol* og består av de to autonome provinsene *Sør-Tirol* og *Trentino*, som etter sine hovedsteder også kalles henholdsvis *provinsen Bolzano* og *provinsen Trento*. Mens Tirols deling er et resultat av første verdenskrig, har Tirols flerspråklighet mer enn to tusen år gamle røtter:

Før innlemmelsen i Romerriket 15 år før vår tidsregning var området bebodd av ulike keltiske og retiske stammer. Reternes språk var antagelig ikke-indoeuropeisk og i nær slekt med etruskisk (Risch 1970). Under romersk okkupasjon overtok kelterne og reterne latin som talespråk, men man har spekulert i om spor av det retiske substratet kan ha blitt bevart i den lokale varianten av vulgærlatin, som omtales som *alperomansk* (heretter forkortet som «alp.»; Krefeld 2003). Under folkevandringstiden kom nye bosettere som blandet seg med den gjenværende alperomanske befolkningen: bajovarer fra nord, alemanner fra vest, langobarder fra sør og slavere fra øst. Store deler av området ble etter hvert tysk- eller italiensktalende, mens alperomansken utviklet seg til dagens ladinsk (samt retoromansk i Sveits og friulisk i Nordøst-Italia). Fra ca. 1100-tallet lå språkgrensen mellom tysk og italiensk i grove trekk langs dagens provinsgrense mellom Sør-Tirol og Trentino (figur 2).

Etter første verdenskrig måtte Østerrike avstå Tirols sørlige deler til Italia. Imidlertid ble ikke bare det italiensktalende Trentino – tidligere omtalt som «italiensk Tirol» (ty. *Welschtirol*, it. *Tirolino italiano*) – tilkjent Italia, men også de tysk- og ladinsktalende områdene helt til Alpene hovedkam (dvs. dagens Sør-Tirol). Under fascismen begynte fra 1922 en omfattende italianisering, som innebar et forbud mot de tyske og ladinske språkene, inkludert tyske og ladinske steds- og personnavn (Fontana 1981; Tasso 2018), samt flytting av titusener av italiensktalende funksjo-

nærer og arbeidere nordover til Sør-Tirol (Belmonte & Di Lillo 2021). Selv etter andre verdenskrig fortsatte ulike deler av italieniseringspolitikken, men en lov fra 1972 gir Sør-Tirol stor indre autonomi og fastholder at tysk og italiensk er likestilt som offisielle språk (Decreto 1972: Art. 99–102).

I de følgende avsnittene illustreres Tirols toponymiske mangfold ved å presentere utvalgte stedsnavn for ulike kombinasjoner av dagens språk (tysk, italiensk, ladinsk) og opphavsspråk (germansk, romansk, slavisk, keltisk, retisk). Hvert stedsnavn er etterfulgt av et tall i sløyfeparentes, slik at man finner igjen stedet på kartet (figur 2).

2.1 Tyske stedsnavn

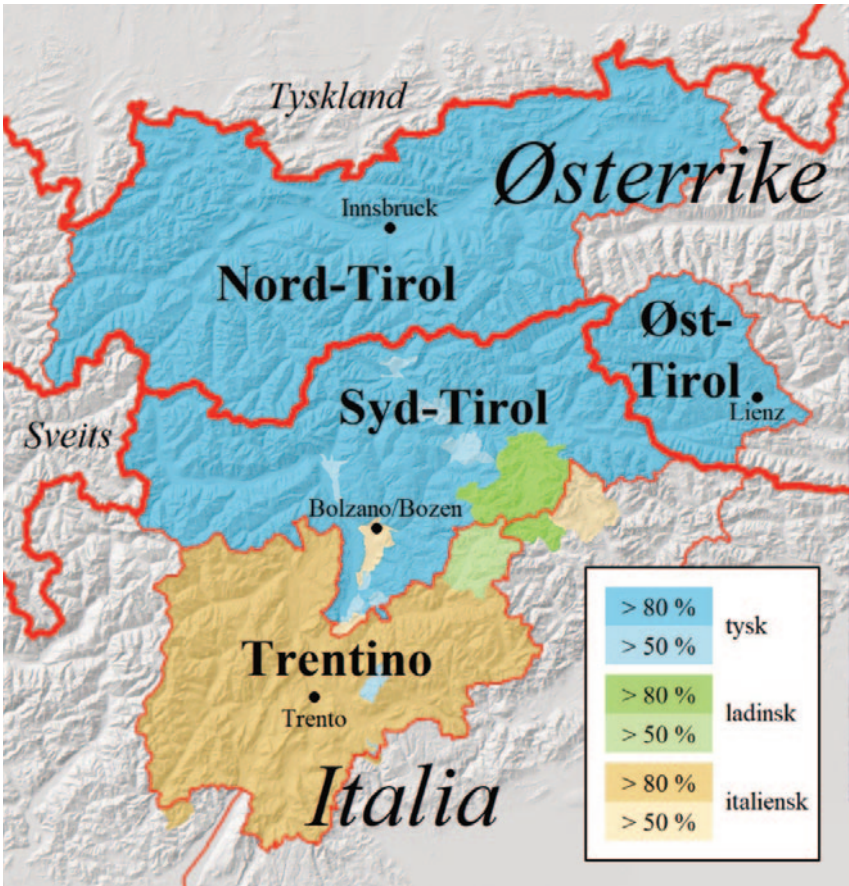
Tysk er det eneste språket i Nord- og Øst-Tirol og er morsmålet for nesten 70 % av sørtirolerne (ASTAT 2012). Her er tyske stedsnavn med germansk opphav naturlig nok svært utbredt. Eksempler er hovedstaden *Innsbruck* {6} ('bro [over] Inn') og flere navn som slutter på *-ing* (ghty. [bajovarisk] for 'sted som tilhører [slekten til] ...'), f.eks. *Sterzing* {14} (av et ghty. personnavn *Starz*; Finsterwalder 1990a: 419, 662).

Veldig mange tyske endonymer i Tirol har romanske røtter. Eksempelvis uttales landsbyen *Verschneid* {31} nøyaktig som det tyske ordet for «nedsnødd» (*verschneit*, /fər'ʃnaɪt/), men har et alperomansk opphav som betyr 'askeskog' (*frassinetu*).

I dagens Øst-Tirol levde slaviske bosettere side om side med alperomaner og bajovarere fra 600- til 1100-tallet. Dette bevitnes av mange stedsnavn på *-nitz* (< urslavisk *-ъnica* 'sted/område ved ...'), f.eks. *Schleinitz* {16} (slovensk *sliva* 'plommetre'; Finsterwalder 1990a: 53).

Blant tyske stedsnavn med før-romanske røtter har flere utvilsomt keltisk opphav, bl.a. *Angedair* {8} (< **Ancatariu* < **ankato* 'krok, bøyning' [her av elven Inn]; Finsterwalder 1990a: 855). For mange stedsnavn er opphavsspråket derimot usikkert, men det kan ha vært retisk eller et beslektet språk, f.eks. *Mildraun* {9} og *Schluderns* {26}.

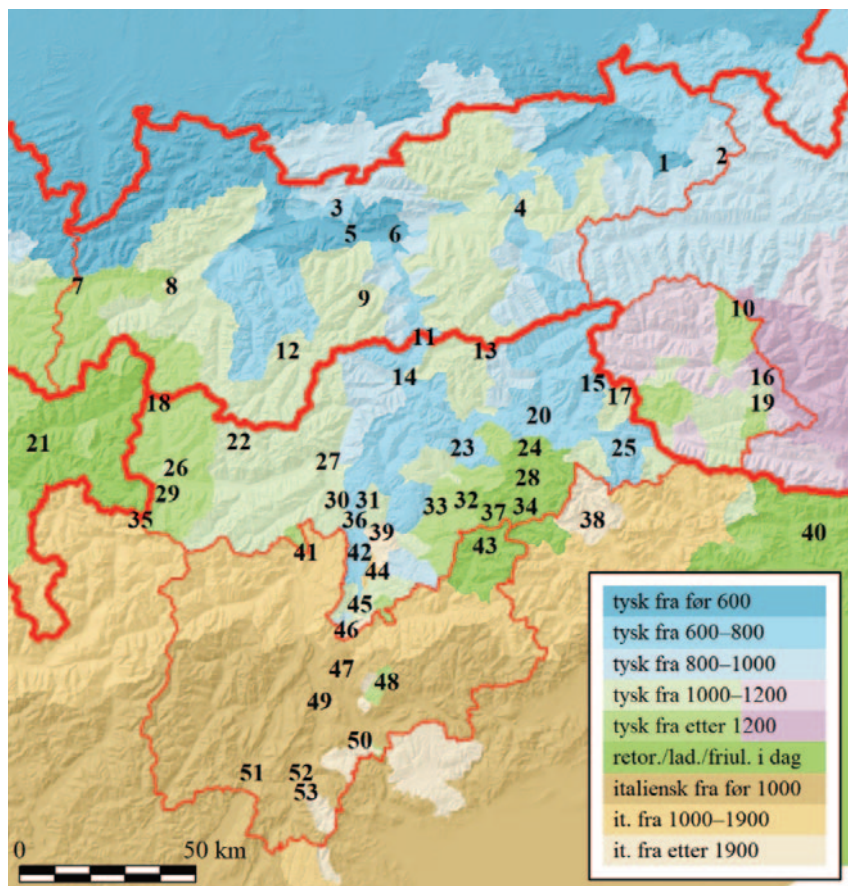
I tillegg eksisterer to isolerte tyske språkøyer i Trentinos fjellområder (Rowley 1996). I de fire berørte kommunene er de lokale tyske variantene bersntolsk og zimbrisk anerkjent som offisielle språk, mens standardtysk ikke er det. Derfor har stedene navn som *Bersntol* {48} (fremfor ty. *Fersental*) og *Bisele* {50} (fremfor ty. *Wieslein* 'liten eng').

Figur 1. Dagens geografiske fordeling av språkene i Tirol. Grensene viser dagens forhold; det fargelagte området tilsvarer det historiske landskapet Tirol fra før 1920. (Språkandeler er basert på de siste folketellingene; ASTAT 2012; ISPAT 2022.)

2.2. Ladinske stedsnavn

Ladinsk er i dag morsmålet til om lag 35 000 personer, hovedsakelig i Dolomittene. Under den italienske fascismen ble det ladinske språkområdet – etter splitt-og-hersk-prinsippet – delt opp mellom tre ulike provinser (Sør-Tirol, Trentino samt Belluno; figur 2). Språket står nå sterkest i Sør-Tirol, der to tredjedeler av språkbrukerne lever og utgjør knappe 5 % av

Figur 2. Kart over stedene som er omtalt i artikkelen, nummerert fra nord til sør. Fargene viser hva som er dagens flertallsspråk, og hvor lenge det har vært det. Man ser at dagens grense mellom Nord-Tirol (Østerrike) og Sør-Tirol (Italia) aldri har vært noen språkgrense. (Hovedsakelig basert på Finsterwalder 1990b, 1990c og Richebuono 1980. Fargekodingen er noe forenklet, fordi tidspunktene for språkovergangen ikke er kjent for alle plasser, fordi språkene ofte overlappet i flerfoldige generasjoner, og fordi moderne kommunegrenser er lagt til grunn. Retoromansk {21} og friulisk {40} er forkortet som «retor.» og «friul.» Språkovergangene var fra alperomansk til tysk i blå og lysegrønne områder, fra slavisk til tysk i fiolette områder og fra alperomansk/ladinsk eller tysk til italiensk i beige områder.)

provinsens befolkning (ASTAT 2012), og der språket i åtte kommuner offisielt er likestilt med tysk og italiensk. I Trentino og provinsen Belluno er språkets status betydelig svekket (Dell’Aquila & Iannaccaro 2006), men det er fremdeles flertallsspråket i enkelte kommuner (ISPAT 2022).

De fleste ladinske stedsnavn har naturlig nok (alpe)romansk opphav, f.eks. *Calfosch* {34} (/kal'fɔʃk/ < lat. *collis fuscus* ‘mørk kolle’; Kühebacher 1991: 74) og *Lungiarü* {28} (/ˌlunʒã'ryː/ < alp. **Longiarun* < lat. *longaria* ‘langstrakt åker’, med augmentativendelsen *-one*; Gsell 2004). Man finner også ladinske stedsnavn med tyske røtter, f.eks. gårdsnavnet *Piristì* {28} (< ghty. *Pirichstìg* ‘bjørkesti’; Finsterwalder 1990a: 36).

2.3. Italienske stedsnavn i Trentino

Historiske italienske endonymer forekommer i Tirol nesten utelukkende i Trentino, der italiensk er hovedspråket (98 %) og har vært det i om lag tusen år. Eksempler er provinsens hovedstad *Trento* {49} (< *Tridentum* < lat. *tridens* ‘trefork’, muligens fordi tre elver møtes) og nest største by *Rovereto* {52} (< lat. *roboretum* ‘eikeskog’).

I fjellene øst og sør for Trento er det bevart flere stedsnavn etter en tidligere tysktalende befolkning som har gått over til italiensk språk (Cordin 2018), f.eks. *Cornèchele* {53} (< ty. *Kornecklein*, ‘lite hjørne med korn’; Flöss 2009). I tillegg eksisterer stedsnavn med langobardisk opphav, slik som *Valda* {47} (< *wald* ‘skog’; Mastrelli Anzilotti 1985).

Noen italienske stedsnavn går tilbake til før-romansk tid. Blant disse kan man nevne elven *Avisio* {43–47–49} (lad. *La Veisc*) med keltisk opphav (jf. gallisk **abīsio* ‘vassdrag’) og *Lauregno* {41} (ty. *Laurein*) med retiske røtter (**lawara* ‘stein’ med kollektivendelsen *-onia*, altså ‘område med mye stein’).

2.4. Italienske stedsnavn i Sør-Tirol

Før første verdenskrig hadde bare noen få landsbyer lengst sør i Sør-Tirol en nevneverdig italiensktalende befolkning (Dörrenhaus 1953) og dermed italienske endonymer (f.eks. *Ora* < ty. *Auer* {45} < ghty. *ouwa*, ‘flommark’; Kühebacher 1991: 41). Italienske navn for alle andre sørtirolske steder var altså per definisjon eksonymer. Historisk sett eksisterte levende italienske eksonymer for anslagsvis 140 tyske og 40 ladinske kulturnavn og 90 tyske og 40 ladinske naturnavn (Bartaletti 2002), eksempelvis *Bresanone* (< alp. *Pressena* > lad. *Porsenù*) for ty. *Brixen* {23} (< ghty. *Prich-*

sna < førromansk *Brixina*, muligens av keltisk **brixs* ‘baketopp’) eller *Ortisei* for lad. *Urtijëi* {32} (< lat. *urticetum* ‘brenneslekratt’).

Under første verdenskrig jobbet en fascistisk komité under ledelse av lingvisten Ettore Tolomei (1916) målrettet med å finne på italienske former på drøyt 8 000 sørtirolske stedsnavn. Disse oppfunne navnene var opprinnelig eksonymer, men gjennom to dekreter fra Mussolini ble Tolomeis navneliste erklært for offisiell, mens de opprinneligere navneformene ble forbudt (Decreto 1923, 1940). På steder der italianiseringen førte til en italiensktalende befolkningsandel, gikk disse navnene dessuten over fra å være skrivebordspåfunn til å bli endonymer.

Tolomeis italianisering av navn med germansk opphav benyttet seg av ulike metoder. De vanligste var fonetisk «tilpasning» (f.eks. *Casateia* < *Gasteig* {14} < mhty. *gâhstic* ‘bratt sti’), ordrett oversettelse (f.eks. *Valleromice* < *Ampfertal* {17} ‘dal [med planten] syre [*Rumex*]’) og fri fantasi (f.eks. *Colle Isarco* ‘ås [ved elven] Eisack’, for *Gossensaß* {14} < mhty. personnavn *Gozzo* + *sâze* ‘bosted’, jf. no. *sete*).

Når det gjaldt stedsnavn med romanske røtter, forsøkte Tolomei i flere tilfeller å konstruere navn som kunne ha oppstått hvis stedet aldri hadde vært utsatt for ladinsk eller tysk påvirkning, f.eks. *Roncadizza* for lad. *Runcadic* {32} (< alp. **runcaticiu* ‘område med flere rydninger’) eller *Acquaviva* for ty. *Ackpfeif* {30} (< mhty. *Achevîve* < lat. *aqua viva* ‘sprudlende vann’). I andre tilfeller så han bort fra slike hensyn, f.eks. når *Terlan* {36} ble forvansket til *Terlano*, selv om stedets opprinnelige navn lat. *Taurilanum* (‘*Taurilus*’ gods’; Kühebacher 1991: 467) ville ha blitt til it. **Torilano* hvis området hadde hatt romansk språkkontinuitet. Det fins sågar eksempler på oversettelse fra ladinsk til italiensk, f.eks. når *Suregghes* {32} ble erstattet med *Oltretorrente* (‘over elven’; muligens via ty. *Überwasser*), selv om man kunne ha brukt beslektede ordledd (lad. *sur egghes* < lat. *super aquas* > it. *sopra le acque* ‘ovenfor vannene’).

Dermed avsluttes rundturen gjennom Tirols navnelandskap. Den har forhåpentligvis illustrert det språklige mangfoldet som har hersket og fremdeles hersker i området. Det samme mangfoldet kan skape enkelte utfordringer for omtalen av tirolske steder på norsk, som vi skal se nå.

3 Språkrådets normering av (Tirol) versus (Tyrol)

I del 1 og 2 har jeg valgt å se bort fra Språkrådets normeringer av tirolske stedsnavn. Grunnen er at Språkrådets gjeldende normering har flere al-

vorlige mangler, som dokumenteres i denne og neste del. Dette leder frem til anbefalinger til en forbedret normering i del 5.

Per i dag er den norske skrivemåten av Tirol/Tyrol normert slik (Språkrådet u.å.):

Tirol (sjå også *Sør-Tyrol* og *Tyrol*) forbundsland i Austerrike, den austerrikske delen av landskapet *Tyrol*; *tyrolar/tyroler*, *tyrolsk*

Tyrol (sjå også *Sør-Tyrol* og *Tirol*) landskap i Alpane, delt mellom Austerrike og Italia; *tyrolar/tyroler*, *tyrolsk*

Sør-Tyrol (sjå også *Tirol* og *Tyrol*) den italienske delen av landskapet *Tyrol*, utgjer ein del av regionen Trentino-Alto Adige; *sørtyrolar/sørtyroler*, *sørtyrolsk*

Avhengig av sammenheng skal T*rol altså enten skrives med ⟨i⟩ eller med ⟨y⟩ (der jeg bruker «*» som plassholder for ⟨i⟩ eller ⟨y⟩). Denne normeringen ble foretatt i 1987 (Norsk språkråd 1987: 13, 1988: 9). Dermed reverserte Norsk språkråd overgangen fra det danske eksonymet ⟨Tyrol⟩, som hadde vært dominerende på 1800-tallet, til endonymet ⟨Tirol⟩, som ble stadfestet av Arstal (1922: 49). Norsk språkråd og Språkrådet har aldri gitt noen begrunnelse for normeringen – ikke i selve vedtaket, ikke da kontorsjefen rykket ut (Thoresen 1995) for å forsvare vedtaket mot berettiget kritikk (anonym 1994), og ikke på direkte forespørsel fra meg. Det er derfor ikke mulig å slå fast hvilke vurderinger normeringen er basert på. Den har uansett flere tydelige svakheter, som dokumenteres i de følgende avsnittene.

3.1 Endonymi

Som nevnt innledningsvis skal norske skrivemåter av utenlandske stedsnavn «i hovudsak» basere seg på endonymiprinsippet (Norsk språkråd 2005: 36). Dette prinsippet er imidlertid ikke fulgt for T*rol. Dette gjør *Tyrol* til et av ytterst få vesteuropeiske toponymer der Språkrådet normerer bruken av et eksonym.¹

Tirol (/ti'ro:l/) var opprinnelig navnet på en landsby {27} rett nord for dagens Meran(o). Navnets eldste dokumenterte form, alp. *Tiral*, er av

1 Et annet italiensk eksempel er det norske navnet *Sardinia* på øya og regionen som heter *Sardegna* på italiensk og *Sardigna* på sardisk.

uvisst betydning og har førromersk opphav (**Tiralis*). Vokalendringen /a/ > /ɔ/ > /o/, som er karakteristisk for tirolske dialekter, skjedde på 1100-tallet (Kühebacher 1991: 471).² Ved denne landsbyen (*Dorf Tirol*) bygget områdets grever en borg (*Schloß Tirol*), som de så tok navnet etter (*Grafen von Tirol*); fra 1200-tallet ble i sin tur herskerslektens navn overført på hele deres grevskap ([*gefürstete*] *Grafschaft zu Tirol, Land Tirol*), dvs. på landskapet T*rol (Stolz 1925).

Dagens endonymer på landskapets tre språk er gjengitt i tabell 2. Som man ser, forekommer ikke bokstaven ⟨y⟩ i noen av navnene. Før innføringen av et normert skriftspråk forekom ⟨Tyrol⟩ på tysk riktignok som en sporadisk *stavevariant* (Stolz 1925), i tråd med at ⟨y⟩ i perioder ble brukt som «pyntebokstav» (DWB 1960). I Det tysk-romerske rikets siste trykksak finner man f.eks. fremdeles stavemåten ⟨Tyrol⟩ (Reichsdeputation 1803: 25, 28), mens T*rols eldste tidsskrift stavet landet med ⟨i⟩ (Wagner 1767), og statsforvaltningen gjorde det samme i hvert fall fra slutten av 1700-tallet (Landesgubernium 1784). *Uttalen* av begge stavevariantene har uansett vært identisk, nemlig med /t/, aldri med en /y/-lyd.³ Det bør derfor også fremheves at formen ⟨Tirol⟩ ikke bare ligger nærmere den endonyme skrivemåten, men også den endonyme uttalen. Endonymiprinsippet har blitt kritisert for i noen sammenhenger å medføre en norsk uttale som ligger langt fra den lokale uttalen (Brodal 1999). Dette er altså ikke tilfellet her; tvert imot legger ⟨Tyrol⟩ opp til en norsk uttale som avviker sterkt fra den lokale.

Det italienske språket bruker ikke bokstaven ⟨y⟩ i det hele tatt (unntatt i et fåtall nyere fremmedord som *cyberspazio*). Den eldste italienske formen, ⟨Tiralli⟩, som enda viser den alperomanske *a*-en, er bevart i Dantes

-
- 2 Landsbyen må altså ha vært tysktalende *før* dette tidspunktet. Samtidig viser bevaringen av det romanske trykket (på navnets andre stavelse) at stedet ikke kan ha vært tysktalende mye tidligere (jf. figur 2). Vet et lån før årtusenskiftet hadde alp. *Tiral* opplevd trykkforskyving og antagelig blitt til ty. /tɪr/ (**Tirl*), ved et lån før ca. 550 hadde den høytyske lydforflytning resultert i /t̥sɪr/ (jf. *Zirl* {S} < *Teriolis*; Finsterwalder 1990a: 21).
 - 3 Bokstaven ⟨y⟩ betegner ikke en egen lyd på tysk, men enten en *i*, *j* eller *ü*. Det bør kanskje også påpekes at den norske *y*-lyden ikke eksisterer på tysk: Selv om både ty. *ü* og no. *y* blir klassifisert som trange fremre rundede vokaler og dermed transkribert som /y/, ligger ty. *ü* fonetisk nærmere no. *u* (/u/) enn no. *y* (Høyem & Zickfeldt 2001: 42–44). Uansett var eldre ty. ⟨Tyrol⟩ altså en stavevariant for ⟨Tirol⟩ og ikke for «Türol».

(1997: Inferno, Canto XX, v. 63) *Guddommelige komedie* fra ca. 1320. Den senere formen (Tirol) ser ut til å være påvirket av tysk.

Det kan altså ikke være noen tvil om at *T*rol* ifølge endonymiprinsippet må skrives med ⟨i⟩, uansett om det refererer til hele landskapet, dets østerrikske del eller dets italienske del. Man finner *y*-en kun i den latiniserte formen *Tyrolis* (et endonym i middelalderen) og ellers som eksonym på dansk, svensk, engelsk, fransk, polsk og tsjekkisk (*Tyrol*, *Tyrolen*, *Tyrolsko*).

Tabell 2. Endonymer på landskapet T*rol og dets deler. Offisielle navneformer er vist for områdets tre språk. *Offisielle kortformer er kursivert* (uoffisielle former eller alternative navn i parentes).

Gjeldende norsk normering	Tysk navn	Italiensk navn	Ladinsk navn
Tyrol (landskap)	<i>Tirol</i>	<i>Tirol</i>	(Tirol)
Tirol (delstat)	Land <i>Tirol</i>	(Tirol)	(Tirol)
Sør-Tyrol	Autonome Provinz Bozen – <i>Südtirol</i>	Provincia autonoma di Bolzano – <i>Alto Adige</i> (Tirol del Sud)	Provincia autonoma de Bulsan – <i>Südtirol</i> (Tirol dl Süd)
Trentino-Alto Adige	Autonome Region <i>Trentino-Südtirol</i>	Regione autonoma <i>Trentino-Alto Adige</i> / Südtirol	(Trentin-Südtirol)

3.2 Tradisjon

Selv om endonymi er hovedprinsippet for norske toponymer ifølge gjeldende rettskrivningsregler, kan avvik forsvares «der bokstaveringa kan skape problem for den norske lesemåten, og der tradisjonelle norske navneformer er i bruk» (Norsk språkråd 2005: 36). For å ta «den norske lesemåten» først, så er ikke «Tirol» vanskeligere å skrive eller uttale enn «Tyrol». Når det gjelder tradisjonelle norske navneformer, kan dette unntaket potensielt være relevant her. Siden endonymi er fremhevet som hovedprinsipp, må man likevel gå ut fra at endonymet kun skal vike for et norsk eksonym om endonymet er nokså ukjent på norsk.

Jeg har her brukt tre metoder for å kvantifisere utbredelsen av norske stavemåter, nemlig (1) ved å telle treff i avisarkivet *Retriever* fra 1950 til 2019; (2) ved å telle treff i bøker fra 1850 til 2019 som er digitalisert av Nasjonalbiblioteket; og (3) ved å sjekke oppslagsord i norske leksika (detaljer er beskrevet i Sandvik 2023).

Både ⟨Tirol⟩ og ⟨Tyrol⟩ fikk noe i underkant av 4 000 treff i norske aviser. I bøker fikk ⟨Tyrol⟩ nesten tre ganger så mange treff som ⟨Tirol⟩ (tabell 3). Siden mange av disse treffene kan ha handlet om den østerrikske delstaten, er det mer relevant at «Syd-» eller «Sør-T*rol» ble stavet med ⟨i⟩ i 40 % av 1 417 bøker (tabell 3) og i 28 % av 850 avisartikler. Også 31 % av bøkene og 60 % av avisartiklene som nevnte både «T*rol» og «Italia», stavet T*rol med ⟨i⟩. Ut fra disse undersøkelsene er altså begge skrivemåtene velkjent. ⟨Tyrol⟩ er totalt sett noe mer utbredt, men ⟨Tirol⟩ er også relativt vanlig (godt over 25 %, uansett medium). Analysen av rene trefffall kan imidlertid inneholde en rekke feilkilder. Man kan f.eks. anta at noen etablerte fraser har forskjøvet forholdet til fordel for den eldre (danske) ⟨y⟩-formen (eksempelvis får «Sommer i Tyrol» 1 117 treff i norske aviser, som må antas å gjelde operetten/filmen). Jeg har ikke gjort noe forsøk på å korrigere for slike feilkilder. Det er uansett ingen tvil om at skrivemåten med ⟨i⟩ er utbredt, selv om prosenttallene bør ses på som omtrentlige.

Tabell 3. Forekomster av T*rol og noen andre t*rolske stedsnavn i norske bøker, basert på Nasjonalbiblioteket. Tidsrommet er fra 1850 til 2019, bortsett fra Sør/Syd-T*rol (1920–2019). Bøker som nevner begge formene, er utelatt. (For treff per tiår se Sandvik 2023.)

Språkrådets navn		Alternativt navn		
Skrivemåte	Antall	Skrivemåte	Antall	Andel
Tyrol	5 872	Tirol	2 244	28 %
Tyrol + Italia	3 297	Tirol + Italia	1 460	31 %
Sør/Syd-Tyrol	857	Sør/Syd-Tirol	560	40 %
Alto Adige	209	Sør/Syd-T*rol	1 477	88 %
Bolzano	989	Bozen	411	29 %
Merano	203	Meran	476	70 %
Adige	1 199	Etsch	239	17 %

En mer pålitelig tilnærming er å se på deknningen i leksika, siden oppslagsord vanligvis er gjenstand for nøye gjennomtenkte valg og korrekturlesing. En gjennomgang av norske leksika fra 1890-tallet til i dag viser at ikke bare delstaten, men også landskapet, overveiende er blitt omtalt

som ⟨Tirol⟩ (se Sandvik 2023). En oppsummering av oppslagsordene i 62 ulike norske leksika gir følgende bilde:

- ⟨Tirol⟩ er den *foretrukne* skrivemåten i 44 leksika (71 %), som vil si at oppføringene heter «Tirol eller Tyrol», «Tirol, Tyrol», «Tirol (Tyrol)» eller lignende. 29 av disse har en kryssreferanse fra «Tyrol» til «Tirol».
- ⟨Tirol⟩ er den *eneste* skrivemåten i tolv leksika (19 %). Tre av disse har en kryssreferanse fra «Tyrol» til «Tirol».
- ⟨Tyrol⟩ er den *eneste* skrivemåten i fem leksika (8 %). Denne formen forekom før 1900 og ellers kun i Gyldendals oppslagsverk mellom 1948 og 1958 (disse med kryssreferanse fra «Tirol» til «Tyrol»). Gyldendals tidligere leksika har ⟨Tirol⟩ som eneste og de senere som foretrukket skrivemåte.
- Ett leksikon (2 %) har adskilte oppføringer i tråd med Språkrådets normering, dvs. som ⟨Tirol⟩ for den østerrikske delstaten, som ⟨Tyrol⟩ for landskapet og som ⟨Sør-Tyrol⟩ for den italienske provinsen. Dette gjelder 2. utgave av *Store norske leksikon* fra 1989, mens 1. utgave har ⟨Tirol⟩ som foretrukket og de senere som eneste skrivemåte.
- ⟨Tyrol⟩ som *foretrukket* skrivemåte, dvs. oppføringer av typen «Tyrol el. Tirol» eller «Tyrol (Tirol)», forekommer ikke.

Rent tallmessig er det altså en stor overvekt av ⟨Tirol⟩ som den eneste eller foretrukne skrivemåten (90 %). Det er verdt å legge merke til to spesialtilfeller av den sistnevnte varianten:

- *Fakta* skriver «Tirol, foreldet Tyrol» (Faaland & Hansen 1948: 3255). Allerede i 1948 må altså skrivemåten som Norsk språkråd (1988: 9) valgte å gjenopplive 40 år senere, av enkelte ha blitt oppfattet som gammeldags, antagelig som en gjenlevning fra dansk.
- *Gyldendals ettbinds konversasjonsleksikon* skriver i 5. utgave: «Tyrol, it. navn på Tirol» (Eskeland 1967: 3940). Tilsvarende finner man i 3. utgave av *Gyldendals store konversasjonsleksikon*: «Tirol (it. Tyrol)» (Bull mfl. 1972: 2321). Dette er interessant fordi det kan indikere en mulig motivasjon for Språkrådets rettskrivnings-

vedtak. Hvis «Tyrol» hadde vært den italienske formen for *Tirol*, ville det jo kunne ha rettferdiggjort denne skrivemåten, spesielt for den italienske delen av landskapet. Men leksikaenes opplysning er altså feilaktig på dette punkt: «Tyrol» er ikke og har aldri vært det italienske navnet på T*rol. Den italienske formen er *Tirolo* (se tabell 2).

På bakgrunn av disse undersøkelsene kan det ikke være den minste tvil om at endonymet ⟨Tirol⟩ er veletablert på norsk, ikke bare for den østerrikske delstaten, men for hele landskapet og dets italienske del. Basert på norske leksika har ⟨Tirol⟩ faktisk vært betydelig bedre etablert enn eksonymet og danismen ⟨Tyrol⟩.

3.3 Historisk og geografisk konsistens

De to ulike normeringene (⟨Tirol⟩/⟨Tyrol⟩) gir seg svært ulogiske utslag, enten man prøver å beskrive historiske eller geografiske forhold. For det første forutsetter Språkrådets normering at man kan skille mellom *delstaten* Tirol og *landskapet* T*rol. Dette premisset er historisk uriktig. Landskapet T*rol var inntil 1920 den østerrikske delstaten Tirol. Gjennom fredsavtalen ved Saint-Germain ble Østerrike pålagt å avstå deler av Tirol til Italia. Derfor ble delstaten Tirols areal redusert med de områdene som i dag omtales som *Sør-T*rol* og *Trentino*. Skal man beskrive t*rolske forhold fra før 1920, er Språkrådets to normeringer derfor uforenlige med hverandre.

Inkonsistensen forplanter seg dessuten videre til dagens situasjon. Dette kan illustreres med to enkle setninger:

- a) Den østerrikske delstaten Tirol består av Nord-Tirol og Øst-Tirol.
- b) Fra Nord-Tirol må man kjøre gjennom Sør-Tirol for å komme til Øst-Tirol.

Setningene er enkle og korrekte i sak (se fig. 1 og 2), men de følger ikke Språkrådets normering. Språkrådet (u.å.) uttaler seg ikke om Nord- og Øst-T*rol, noe som åpner for to ulike muligheter. Ser man på navnene *Nord-* og *Øst-T*rol* som referanser til landskapet, fører dette til en ulogisk vokalblanding i den første eksempelsetningen:

a') Den østerrikske delstaten Tirol består av Nord-Tyrol og Øst-Tyrol.

Hvis man derimot antar at Nord- og Øst-T*rol skal arve skrivemåten til sin østerrikske delstat, blir (a) korrekt. I så fall forskyves imidlertid vokalblandingene til den andre eksempelsetningen:

b') Fra Nord-Tirol må man kjøre gjennom Sør-Tyrol for å komme til Øst-Tirol.

Man ender uansett opp med en konstruksjon som er like absurd som en normering som krever å skrive at «Ameriga består av Nord-Amerika og Sør-Ameriga».

3.4 Flertydighet

Et mulig argument for å beholde den nåværende normeringen er at skillet mellom ⟨Tirol⟩ (for delstaten) og ⟨Tyrol⟩ (for landskapet) unngår en potensiell flertydighet.⁴ Til dette kan man si at det fins en rekke andre områder i verden som må leve med lignende flertydigheter, uten at det har fått Språkrådet til å anbefale ulike skrivemåter (bl.a. Friesland, Limburg, Luxembourg, Makedonia). Man kunne jo f.eks. argumentere at *Friesland* er flertydig, og at det derfor bør staves ⟨Fryslan⟩ når man mener den nederlandske provinsen,⁵ ⟨Friesland⟩ når man mener den tyske kretsen, og ⟨Frisland⟩ når man mener frisernes historiske landskap. Men Språkrådet har normert skrivemåten til alle disse områdene med ett felles navn – heldigvis, kan man tilføye, siden det er snakk om ulike deler av ett og samme historiske landskap, bare at en nyere statsgrense deler dette landskapet i to. Akkurat det samme gjelder i T*rol.

Dessuten vil det stort sett framgå av sammenhengen om man refererer til en delstat eller et historisk landskap. Ved tvil kan man tilføye nettopp «delstaten» eller «landskapet» (eventuelt «kronlandet», «grevskapet» e.l.), slik man ville ha gjort med andre flertydige begrep.

4 Men ikke *alle* potensielle flertydigheter. Selv med dagens normering kan «Tirol» betegne en østerriksk delstat og en italiensk kommune {27}.

5 Provinsens offisielle navn er det vestfrisisk *Fryslân*, mens dens (uoffisielle) nederlandske navn er *Friesland*.

3.5 Enkelhet

Avsnittene ovenfor viser at den gjeldende normeringen er vanskelig å begripe for språkbrukere som er kjent med de historiske og geografiske forholdene. Man kan tilføye at normeringen ikke akkurat er lettere å forstå for dem som *ikke* er kjent med området fra før. Dette kan illustreres med noen søkeresultater fra *Retriever* (Sandvik 2023): Av de 2 191 artiklene mellom 1990 og 2019 som nevnte både T*rol og Italia, og som derfor neppe handlet om den østerrikske delstaten, stavet 61 % landskapet med ⟨i⟩. Motsatt stavet 26 % av 2 758 artikler som nevnte Tirol og Østerrike, men ikke Italia, og som derfor kan antas å handle om delstaten, denne med ⟨y⟩.

Noen artikler (rundt 40) ga treff på både «Tirol» og «Tyrol». Samtlige av disse var skrevet etter rettskrivningsvedtaket i 1987, men ingen av dem brukte begge formene korrekt ifølge normeringen. Flere av artiklene brukte navnene om hverandre. Enkelte snudde på normeringen ved å omtale delstaten som «Tyrol» og landskapet som «Tirol» (f.eks. Hansen 2012; Røvik-Larsen 2017). Det er ikke overraskende at man kan bli forvirret av at det eksisterer to ulike stavemåter. Selv om et slikt argument ikke nødvendigvis bør tillegges for mye tyngde, kan man anmerke at normeringen som anbefales i del 5, vil være vesentlig enklere å følge.

3.6 Navnene «Alto Adige» versus «Sør-T*rol»

Normeringens inkonsistenser slutter ikke ved ⟨Tirol⟩/⟨Tyrol⟩. Som for å øke forvirringen, anbefaler nemlig Språkrådet (u.å.) *et tredje navn* når det gjelder den italienske regionen som består av Sør-T*rol og Trentino: «**Trentino-Alto Adige** region i Italia».

Regionens navn er sammensatt av navnene på de to provinsene som utgjør regionen (se tabell 2, fig. 1 og 2), der *Alto Adige* er det italienske navnet på Sør-T*rol. På regionens tre språk kunne det ikke ha vært enklere:

italiensk:	«Trentino»	+	«Alto Adige»	=	«Trentino-Alto Adige»
tysk:	«Trentino»	+	«Südtirol»	=	«Trentino-Südtirol»
ladinsk:	«Trentin»	+	«Südtirol»	=	«Trentin-Südtirol»

Like enkelt kunne det har vært på norsk. Istedenfor har Språkrådet valgt denne normeringen:

norsk: «Trentino» + «Sør-Tyrol» = «Trentino-Alto Adige»

Dette innebærer at ett og samme område skal omtales ved to ulike navn, avhengig av konteksten: som «Sør-Tyrol» når det er snakk om *provinsen som sådan*, men som «Alto Adige» når det er snakk om *provinsen som del av regionen*. Dette virker svært lite gjennomtenkt. Inkonsistensen i denne normeringen kan oppheves på to måter:

- enten ved å endre regionens navn fra «Trentino-Alto Adige» til «Trentino-Sør-T*rol»
- eller ved å endre provinsens navn fra «Sør-Tyrol» til «Alto Adige».

Navnet *Alto Adige* betyr '[landet ved det] øvre [løpet til elven] Adige'. Det ble innført av Tolomei (1906) for å slette alle spor etter områdets historiske navn. Fremdeles er *Alto Adige* det offisielle italienske kortnavnet på provinsen. Før denne neologismen ble tatt i bruk, omtalte italienere landskapet som *Tirol* og dets sørlige deler som *Tirol del Sud*. Muntlig er bruken av *Tirol del Sud* fremdeles utbredt ved siden av *Alto Adige*. Man kan til og med komme borti skrivemåten *Sudtirolo* (Bartaletti 2002; Romeo 2000). Regionens formelle langform er etter en grunnlovsendring i 2001 faktisk offisielt tospråklig: *Regione autonoma di Trentino-Alto Adige/Südtirol* (Legge 2001: Art. 2).

Som norsk toponym virker *Alto Adige* lite egnet. Etter opprinnelig å ha vært et eksonym har *Alto Adige* i tråd med italianiseringen riktignok blitt til et endonym, som brukes av en fjerdedel av befolkningen. Imidlertid kan *Alto Adige* «skape problem for den norske lesemåten», ved at *g*-en representerer en lyd som ikke eksisterer på norsk, nemlig en stemt postalveolar affrikat (/dʒ/). Det er heller ikke noen særlig tradisjon for å skrive *Alto Adige* på norsk (tabell 3). Mange av forekomstene i norske tekster skyldes antagelig at forfatterne ikke var klar over at området som betegnes med «Alto Adige», faktisk er Sør-T*rol. Det kan mistenkes at Språkrådets normering har sin årsak i den samme uvitenheten.

Alternativet *Sør-T*rol* er til sammenligning basert på et utvilsomt endonym, er godt etablert på norsk og representerer ingen uttaleproblemer. Dette tilsier at *Sør/Syd-T*rol* beholdes som norsk betegnelse av provinsen, og at regionens navn tilpasses til provinsens, heller enn motsatt.

4 Språkrådets normering av andre tirolske stedsnavn

Språkrådets (u.å.) liste over utenlandske stedsnavn inneholder ytterligere 17 stedsnavn fra T*rol. Ni av disse ligger i enspråklige områder og kan dermed betraktes som ukontroversielle (*Arlberg* {7}, *Gardasjøen / Lago di Garda* {51}, *Grossglockner* {10}, *Hohe Tauern* {10–15–16}, *Inn* {21–8–5–6},⁶ *Innsbruck* {6}, *Kitzbühel* {1}, *Trento* {49}, *Ziller* {4}). Åtte av navnene på lista er derimot fra T*rols flerspråklige områder (Språkrådet u.å.):

Adige elv i Italia

Bolzano by i Italia

Brenner(passet) fjellpass i Alpane

Cortina d'Ampezzo by i Italia

Dolomittane/Dolomittene fjellområde i Nord-Italia

Drava elv i Kroatia og Slovenia⁷

Merano by i Italia

Val Gardena vintersportsstad i Italia

Bortsett fra Brennerpasset og Dolomittene har Språkrådet normert disse toponymene i sin italienske skrivemåte. For de fleste av dem hadde det imidlertid vært nærliggende å anbefale valgfrihet mellom det italienske og det tyske toponymet, eventuelt det ladinske. Navnene med sine historiske endonymer og norske bruksmønstre gjennomgås her i alfabetisk rekkefølge.

Adige (/ˈadidʒe/), ty. *Etsch* (/ɛtʃ/ < lat. *Athesis*), er Italias nest største elv. Dens kilde {18} ligger i Sør-T*rol, og de første ca. 120 km (en fjerdedel) av sitt løp renner elven gjennom tysktalende kommuner {26–27–36–45}. Ved flere elver som krysser statsgrenser, har Språkrådet (u.å.) likestilt de ulike nasjonale navnene på norsk (f.eks. *Dnepr/Dnipro/Dnipro* eller *Maas/Meuse*). Samme prinsipp må kunne brukes når elven krysser en språkgrense uten å krysse en statsgrense (jf. *Glomma/Glåma* i Norge).

6 Før den krysser grensen fra Graubünden (Sveits) til Tirol (Østerrike), renner Inn gjennom det retoromanske språkområdet {21}, der den heter *En*. Denne problematikken holdes utenfor drøftingen her.

7 Det mangler: Italia, Østerrike og Ungarn.

Man bør uansett kunne tilpasse skrivemåten til konteksten. Når man ønsker å skrive at «Verona ligger ved Adige», er det helt unaturlig å omtale elven som «Etsch»; men når man ønsker å skrive at «Vinschgau er dalføret til Etsch mellom Reschenpasset {18} og Töll {27}», er det like unaturlig å omtale elven som «Adige». Helt siden 1890-tallet har norske bøker brukt det italienske navnet oftere enn det tyske. Det tyske navnet utgjør 26 % av forekomstene og er i 17 % av tilfellene den eneste formen (tabell 3).

Bolzano {39} (/bol'ʃa:no/), ty. *Bozen* (/ˈbo:ʃn/), er Sør-T*rols hovedstad og største by. Navnet er først dokumentert som lat. *Bauzanum*, der endelsen *-anum* indikerer at stedet opprinnelig var godset til en dimittert romersk legionær, som imidlertid hadde et ikke-romersk, muligens keltisk, navn (*Baudius* eller **Boutios*; Finsterwalder 1995: 1119). Det italienske navnet er tidlig dokumentert som eksonym på områdets viktigste handelsby. I 1900 var ca. 11 % av befolkningen italiensktalende. På grunn av italianiseringen har den italiensktalende befolkningen vært i flertall fra omkring 1930 (Dörrenhaus 1953). I dag er den italiensktalende andelen i kommunen på 74 % (ASTAT 2012: 6). I norske bøker ble den italienske navneformen nevnt sporadisk før 1900 og utgjorde flertallet av forekomstene fra og med 1950-tallet (Sandvik 2023). Av de 1 400 norske bøkene som nevner byen under ett av navnene, omtaler 29 % den som *Bozen* (tabell 3).

Brennerpasset {11}, ty. *Brenner* (/ˈbrɛnɐ/), it. (*passo del Brennero* (/ˈbrɛn:ɛro/)), er det viktigste fjellpasset mellom Nord- og Sør-T*rol. Navnet er avledet av et tysk gårdsnavn (og personnavn) på passets nordside. Tysk er det henholdsvis eneste og dominerende språket på passets nord- og sørside. På italiensk ble passet før første verdenskrig også omtalt som *passo Brenner* (Bartaletti 2002).

Cortina d'Ampezzo {38} (/kor,ti:nadam'pɛt:so/), lad. *Anpezo* (/an'pɛʃo/; foreldet ty. *Hayden*), var fra 1516 en del av T*rol, men ble i 1923 overført til provinsen Belluno. Frem til 1950-tallet var kommunen overveiende ladinisktalende. Nå har befolkningsflertallet italiensk morsmål (ca. 67 %; Dell'Aquila & Iannaccaro 2006). Innbyggerne krevde i 2007 per folkeavstemning å bli tilbakeført til Sør-T*rol, noe den italienske regjeringen så langt ikke har etterkommet. Byen ble for alvor kjent i Norge gjennom vinter-OL i 1956 (og skal være medarrangør av OL i 2026), men har kon-

sekvent vært omtalt ved sitt italienske navn. Det ladinske navnet må betraktes som totalt ukjent i Norge.

Dolomittene {23–25–38–43–33}, it. *Dolomiti*, lad. *Dolomites*, ty. *Dolomiten*, er en fjellkjede i Sør-Tirol, Trentino og provinsen Belluno. Skrivemåten med to *t*-er er ukjent i de tre lokale språkene, men kommer av at mineralet som fjellene er oppkalt etter, på norsk heter *dolomitt*.

Drava (/ˈdra:va/), ty. *Drau* (/draʊ/), er en av Donaus sideelver. Den har sin kilde {25} i Sør-T*rol og renner så østover gjennom Østerrike {19}, Slovenia, Kroatia og Ungarn (der den også heter *Drava* eller *Dráva*). De første 270 km (en tredjedel) av elvens løp ligger i tysktalende områder (Sør-T*rol og Østerrike). Det er derfor merkelig at de to navnene ikke er likestilt. Kontekstuelt virker det i hvert fall like unaturlig å skrive at «Lienz {19} ligger ved Drava», som å skrive at «Maribor ligger ved Drau».

Merano {27} (/meˈra:no/), ty. *Meran* (/meˈra:n/; lad. *Maran* < alp. *Mairana* < lat. *maioria* ‘godsforvaltergård’; Finsterwalder 1995: 1090), er Sør-T*rols nest største by og har lang tradisjon som kursted. Som T*rols opprinnelige hovedstad (frem til 1420) var Meran godt kjent i Italia, der den ble omtalt med eksonymet *Merano*. Per 1900 utgjorde de italiensktalende innbyggerne ca. 4 %, mens de pga. italianiseringspolitikken så vidt var i flertall fra 1940- til 80-tallet (Dörrenhaus 1953; ASTAT 1983). Ved senere folketellinger har språkfordelingen nesten vært 50:50, men med et knapt tysktalende flertall (ASTAT 2002, 2012). Av de 679 norske bøkene som nevner Meran(o) under ett av navnene, staver 70 % byen uten ⟨o⟩ (tabell 3). Den tyske formen var enerådende frem til første verdenskrig og utgjorde flertallet av forekomstene i alle årtier unntatt 1980- og 2010-tallet (Sandvik 2023).

Val Gardena {32–37} (/valgarˈde:na/) er en dal i Dolomittene. I gjennomsnitt for dalens tre kommuner snakker 87 % ladinsk, 7 % tysk og 6 % italiensk (ASTAT 2012). Dalen heter lad. *Gherdëina* (/gr̥ˈd̥ɪnə/) og ty. *Gröden* (/ˈgrø:dn/, alle < alp. **gredëna*; Kühebacher 1995: 116). Val Gardena ble kjent i Norge gjennom VM i alpint i 1970. I dag bruker arrangørene av utfor-verdenscupen det italienske og tyske navnet side om side, mens det ladinske navnet må ses på som ukjent i Norge, selv om det brukes av et stort flertall av innbyggerne.

5 Anbefaling til ny normering

Hvis Språkrådet virkelig mener at stedsnavn i Tirol er «såpass kompliserte språklig og så spesielle ellers at de nok har interesse for ganske få» (pers. medd.), er ingenting lettere enn å la være å normere landskapets toponymer. Til det trenger man bare å fjerne disse navnene fra Språkrådets (u.å.) liste over stedsnavn. I så fall blir det opp til den enkelte språkbruker å finne frem til en forståelig og logisk skrivemåte på norsk. Det hadde på én måte vært bedre enn status quo, der man er nødt til å bryte med rettskrivningsnormen om man ønsker å skrive konsistent og/eller å følge endonymiprinsippet. Men basert på artikkelens del 3 og 4 kan man gi følgende anbefaling til en forbedret normering (som er sammenfattet i tabell 4):

Skrivemåten ⟨Tirol⟩ bør benyttes for alle ordets betydninger og landskapets deler, noe som innebærer avviklingen av eksonymet ⟨Tyrol⟩. Hvorfor skrivemåten ble normert som ⟨Tyrol⟩ i utgangspunktet, forblir uklart, siden skrivemåten ⟨Tyrol⟩ bryter med Språkrådets egen målsetting om å basere seg på endonymiprinsippet. På 1800-tallet var den danske skrivemåten med ⟨y⟩ vanligst, men fra 1913 var ⟨Tirol⟩ den dominerende skrivemåten i norske leksika, og den inngikk i Arstals (1922) forslag til skrivemåte av «geografiske fremmednavn». Dermed kunne den danske skrivemåten ha vært et tilbakelagt stadium. En mulig forklaring for at Norsk språkråd valgte å reversere denne utviklingen i 1987, kan som sagt ligge i feiloppfatningen om at ⟨Tyrol⟩ er landskapets italienske navn. I så fall er det på tide å rette opp denne feilen.

Når det gjelder navnet på den italienske regionen som består av Trentino og Sør-Tirol, bør denne normeres til de to provinsenes navn pluss bindestrek, slik det gjøres på italiensk, tysk og ladinsk. Ifølge anbefalingen om å avvikle skrivemåten ⟨Tyrol⟩ blir regionens navn dermed «Trentino-Sør-Tirol» på norsk (eventuelt «-Syd-» på bokmål). Jeg anbefaler også å føye «(Alto Adige)» til listen, satt i parentes og med henvisning til «Sør-Tirol». Med en slik kryssreferanse vil man kunne begrense problemet at forfattere velger formen «Alto Adige» uten selv å være klar over at det faktisk er Sør-Tirol de omtaler.

Når det gjelder de øvrige stedsnavnene fra tabell 4, har Språkrådet isolert sett fulgt endonymiprinsippet, men har lagt en utdatert definisjon på *endonym* til grunn. Ifølge definisjonen til Norsk språkråd (2005: 36, «den offisielle skrivemåten i det *landet* det gjeld») er bare de italienske navne-

formene endonymer, siden tysk er lokalt og regionalt, men ikke nasjonalt likestilt med italiensk (ladinsk bare på kommunebasis). Som et minimum bør Språkrådet følge UNGEGNs (2007) definisjon, som likestiller lokalt forankrede navn med offisielle (og som dessuten ikke krever at navnet er *nasjonalt* offisielt). Nyere definisjoner (f.eks. Jordan 2014; Nyström 2014; Woodman 2014) betrakter stedsnavn bare som endonymer om de er godt forankret lokalt, uavhengig av om de er offisielle. Dette taler for at normeringen bør likestille italienske og tyske former for *Adige/Etsch*, *Bolzano/Bozen*, og *Merano/Meran*, der begge språkgruppene har en befolkningsandel på mer enn 25 %. Med det samme argumentet bør det ladinske navnet *Anpezo* likestiltes med det italienske *Cortina d'Ampezzo*.

Derimot er det offisielle italienske navnet *Val Gardena* så svakt lokalt forankret (6 % i dag, aldri over 9 %) at det mest nærliggende valget hadde vært å normere bruken av den ladinske formen *Gherdëina* som eneste navn. Imidlertid brukes det italienske og tyske navnet aktivt i markedsføringen av dalen, og det ladinske navnet er så godt som ukjent i Norge. Om navnet på dalen skal normeres i det hele tatt, bør de tre formene derfor være likestilt.

Tabell 4. Forslag til en forbedret normering av tirolske toponymer, som er konsistent og i tråd med endonymiprinsippet. Først nevnes navn som gjelder landskapet og dets deler, deretter andre stedsnavn. Forklaringer er kun ført opp der disse bør endres i Språkrådets (u.å.) liste over utenlandske stedsnavn.

Gjeldende normering	Forslag til forbedret normering	Eventuelle endringer i forklaringen
Tirol (forbundsland i Østerrike)	Tirol	forbundsland i Austerrike og landskap i dei austerrikske og italienske Alpane
Tyrol (landskap i Alpene)	Tirol	[slås sammen med forrige]
tyrolar/tyroler	tirolar/tiroler	
tyrolsk	tirolsk	
Sør-Tyrol	Sør-Tirol	provins i Italia, utgjør ein del av regionen Trentino-Sør-Tirol og av landskapet Tirol
sørtirolar/sørtiroler	sørtirolar / sørtiroler	
sørtirolsk	sørtirolsk	
Trentino-Alto Adige	Trentino-Sør-Tirol	
[Ny oppføring]	(Alto Adige)	sjå Sør-Tirol [utenfor gjeldende rettskrivning]

Adige	Adige el. Etsch	
Bolzano	Bolzano el. Bozen	
Cortina d'Ampezzo	[unormert eller:] Anpezo el. Cortina d'Ampezzo	[fjernes ev. fra listen]
Drava	Drau el. Drava	elv i Italia, Austerrike, Slovenia, Kroatia og Ungarn
Merano	Meran el. Merano	
Val Gardena	[unormert eller:] Gherdëina, Gröden el. Val Gardena	[fjernes ev. fra listen]

6 Anbefalinger for unormerte stedsnavn i Tirol

I mange sammenhenger vil det være naturlig å omtale tirolske stedsnavn som ikke er omfattet av Språkrådets normeringsvedtak. Dette kan gjelde avisreportasjer, nyhetssendinger, leksikonartikler eller atlas. Her er valg av navneform overlatt til den enkelte journalist eller forfatter, som ikke nødvendigvis er kjent med de lokale språkforholdene. Når det i nyhetene for eksempel rapporteres fra skiskytterverdensmesterskapet i *Anterselva* eller *Hochfilzen*, fra langrennslandslaget's årlige høydetrening i *Val Senales*, fra ski-VM i *Seefeld*, fra Giro d'Italia-etappen over *Stelviopasset*, fra hoppuka i *Bergisel* bakken og fra alpint-verdenscupen i *Kitzbühel*, *Sölden* eller *Val Gardena* – så brukes det tirolske stedsnavn.

For steder i Nord-Tirol er saken enkel, siden det her kun eksisterer tyske navn. Av de nevnte vintersportsstedene gjelder dette *Bergisel* {6} (/bɛrk'ɪ:s/ < keltisk *Burgisinus*), *Hochfilzen* {2} (/ho:x'fɪltʃn/; av *hoch* 'høy' og mhty. *vilz*, 'myr'), *Kitzbühel* {1} (/ˈkɪtʃby:əl/, lokalt /ˈkɪtʃpɪ:rɪxɪ/; av *Kitz* 'kje' og *Bühel* 'ås'), *Seefeld* {3} (/ˈze:fɛlt/ 'område ved innsjø') og *Sölden* {12} (/zœldn/, lokalt /seldn/ < ghty. *selida* 'liten gård').

For steder i Sør-Tirol ser journalistenes/forfatternes valg ofte ut til å falle på den italienske navneformen.⁸ Mulige grunner er at kartet forteller at stedet ligger i Italia, at det ble benyttet en utenlandsk kilde, eller på grunn av en aktiv unngåelse av de tyske navnene. Det siste kan være «inspirert» av at man på norsk etter andre verdenskrig har erstattet eldre tyske stedsnavn i Øst-Europa med dagens lokale former (Leira 1999; Helleland 2012), f.eks. *Cheb* (ty. *Eger*) i Tsjekkia, *Kaliningrad* (*Königsberg*) i Russ-

8 Et *Retriever*-søk gir 6 004 treff på *Anterselva*, 836 på *Antholz*; 2 900 på (*Val*) *Senales*, 73 på *Schnals(tal)*.

land, *Kežmarok* (*Käsmark*) i Slovakia, *Klaipėda* (*Memel*) i Litauen, *Lviv* (*Lemberg*) i Ukraina, *Sibiu* (*Hermannstadt*) i Romania, *Sopron* (*Ödenburg*) i Ungarn og *Wroclaw* (*Breslau*) i Polen. I Øst-Europa er dette fullstendig i tråd med endonymprinsippet, siden det ikke lenger tales tysk i disse byene. Men situasjonen i Sør-Tirol er den motsatte: Her snakkes det tysk, og de italienske stedsnavnene er i all hovedsak fascistiske påfunn fra første halvdel av 1900-tallet. Dette gjelder blant annet de ovennevnte stedene:⁹

Anterselva (/anter'selva/), ty. *Antholz* {15} (/ˈant.hɔlf̥s/), har en italiensktalende befolkningsandel i kommunen på 1,2% (ASTAT 2012). Stedets opprinnelige navn, ghty. *Ēntholz*, betød 'på andre siden av skogen' (Kühnbacher 1991: 34). Tolomei (1916) laget det italienske navnet ved å oversette *Holz* (jf. no. *holt*) til *selva* ('skog') og å forvanske *Ant* til *Anter*.

Stelvio- eller *Stilf*spasset {35} (it. *Passo dello Stelvio*, ty. *Stilfser Joch*) er oppkalt etter landsbyen *Stilfs* {29} (/ʃtilfs/), it. *Stelvio* (/ˈstelvjo/), som har en italiensktalende befolkningsandel på 1,5%. Navnet har et førromansk opphav med uviss betydning (**stilva*; Finsterwalder 1995: 1046). Tolomei laget det italienske navnet ved å forvanske det tyske og uten å ta hensyn til den dokumenterte alperomanske navneformen *Stilvis*, som var i bruk helt til 1700-tallet (figur 2; Richebuono 1980: 232) og lå til grunn for det tyske navnet.

Val Senales (/valse'naləs/), ty. *Schnalstal* {22} (/ˈʃnals.ta:l/) er en dal som sammenfaller med kommunen *Schnals*, it. *Senales*, og har en italiensktalende befolkningsandel på 1,8%. Også her er Tolomeis italienske navn en forvansking av det tyske, som ikke tok hensyn til den dokumenterte alperomanske navneformen (*Snalles*).

De tre omtalte kommunene har aldri på noe tidspunkt hatt en italiensktalende befolkningsandel på over 5%. Dette har de til felles med over halvparten av Sør-Tirols kommuner (60 av 116; ASTAT 1983, 2002, 2012; Sandvik 2023). I tråd med definisjonen av endonym som et «lokalt akseptert navn [...] på et språk som er veletablert i området der stedet ligger» (Nyström 2014: 36), er det derfor rimelig å betrakte italienske stedsnavn

9 Val Gardena / Gherdëina er omtalt i del 4.

på og i disse kommunene som eksonymer, selv om de er offisielle (jf. Bartaletti 2002).

Min anbefaling til stavemåte er at også unormerte stedsnavn bør gjengis i tråd med endonymiprinsippet. I praksis betyr dette:

- 1) å alltid bruke det stedsnavnet som benyttes av flertallet av stedets innbyggere;
- 2) å eventuelt tilføye mindretallets navn ved første nevning, f.eks. i parentes.

For Sør-Tirol betyr anbefaling 1 at italienske navn bør brukes for fem kommuner (tabell 5A) og ladinske navn for åtte kommuner (tabell 5B; jf. figur 2). For de resterende 104 kommunene er det tyske navn som bør benyttes.

Anbefaling 2 er spesielt relevant for byer med en betydelig andel av begge språkgruppene (f.eks. på minst 10 % og 1 000 personer). Dette gjelder forholdsvis få kommuner i Sør-Tirol, og alle er ført opp i tabell 5 (A, C og D) med det andre språket i parentes.¹⁰

Er man usikker på hva som er navneformene til et mindre kjent sørtirolsk sted, er disse kun et kjapt nettsøk unna. For eksempel angir Wikipedia-artikler (bl.a. på bokmål, engelsk, tysk og italiensk) som regel alle relevante navneformer. Det samme gjelder kommunenes offisielle hjemmesider.

Når det gjelder naturnavn (fjell, elver osv.), bør valget basere seg på de tilstøtende kommunene. Det er f.eks. litt besynderlig at *Cappelens verdensatlas* fører Zillertal-Alpenes høyeste fjelltopp som *Gran Pilaastro* (Lidman mfl. 1989: 19). Gitt toppens beliggenhet på grensen mellom den nordtirolske kommunen *Finkenbergr* (100 % ty.) og den sørtirolske kommunen *Pfitsch* (91 % ty.) hadde fjellets lokalt etablerte og opprinnelige navn *Hochfeiler* {13} vært et mer naturlig valg.¹¹ For Sør-Tirol er det generelt nærliggende at naturnavn gjengis i sin tyske form, med unntak av Dolomittene, der naturnavn bør gjengis i sin ladinske form. Mer håndfaste retningslinjer er beskrevet i «navnekonvensjoner for geografiske navn i flerspråklige om-

10 For en komplett liste av sørtirolske kommuner og deres navneformer se Sandvik (2023).

11 Tolomeis (1916) oversettelse *Gran Pilaastro* ('stor pilar') er for øvrig basert på en feiltolkning av *Hochfeiler* ('høyden over en sump') som **Hochpfeiler* ('høy pilar').

råder i Italia», som jeg har utviklet for norsk Wikipedia (Sandvik 2007). Om steder omtales etter de ovennevnte anbefalingene, vil det være mulig å rapportere fra Tirols ville og vakre fjellandskapet uten samtidig å vise ringeakt for innbyggernes språklige og kulturelle identitet.

Tabell 5. Forslag til omtale av sørtirolske byer og kommuner på norsk. Stedenes posisjon er angitt som tall i sløyfeparentes som viser til figur 2.

Anbefalt(e) navn	Øvrige navn	Pos.
<i>(A) Italiensk, ev. tysk i parentes</i>		
Bolzano (ty. <i>Bozen</i>)	lad. <i>Bulsan</i>	{39}
Bronzolo (ty. <i>Branzoll</i>)		{44}
Laives (ty. <i>Leifers</i>)		{44}
Salorno (ty. <i>Salurn</i>)		{46}
Vadena (ty. <i>Pfatten</i>)		{44}
<i>(B) Kun ladinsk</i>		
Badia	ty. <i>Abtei</i>	{34}
Corvara		{34}
La Val	it. <i>La Valle</i> , ty. <i>Wengen</i>	{28}
Mareo	it. <i>Marebbe</i> , ty. <i>Enneberg</i>	{24}
San Martin de Tor	it. <i>San Martino in Badia</i> , ty. <i>St. Martin in Thurn</i>	{28}
Santa Cristina	it. <i>Santa Cristina Valgardena</i> , ty. <i>St. Christina in Gröden</i>	{37}
Sëlva	it. <i>Selva di Val Gardena</i> , ty. <i>Wolkenstein</i>	{37}
Urtijëi	it. <i>Ortisei</i> , ty. <i>St. Ulrich in Gröden</i>	{32}
<i>(C) Tysk, ev. italiensk i parentes</i>		
Auer (it. <i>Ora</i>)		{45}
Brixen (it. <i>Bressanone</i>)	lad. <i>Porsenù</i>	{23}
Bruneck (it. <i>Brunico</i>)	lad. <i>Bornech</i>	{20}
Eppan (it. <i>Appiano</i>)		{42}
Meran (it. <i>Merano</i>)	lad. <i>Maran</i>	{27}
Neumarkt (it. <i>Egna</i>)		{45}
Sterzing (it. <i>Vipiteno</i>)		{14}
<i>(D) Tysk, ev. ladinsk i parentes</i>		
Kastelruth (ladinsk <i>Ciastel</i>)	it. <i>Castelrotto</i>	{33}
<i>(E) Kun tysk</i>		
Alle øvrige byer og kommuner		

Kriteriene som er lagt til grunn, bygger på språkandelene blant byenes/kommunenes innbyggere (ASTAT 2012): (A) > 50 % it. og > 25 % ty.; (B) > 80 % lad. og < 10 % ty. og < 10 % it.; (C) > 50 % ty. og > 10 % it. og > 1 000 it. innbyggere; (D) > 80 % ty. og > 10 % lad. og < 10 % it.; (E) > 80 % ty. og < 10 % it. og < 10 % lad., eller > 50 % ty. og < 1 000 it./lad. innbyggere

Litteratur

- Anonym. 1994. Tyrol-Tirol. *Aftenposten aften* 27.12.1994: 30.
- Arstal, Aksel. 1922. *Geografiske fremmednavn. Forslag til skrivemåte og uttale*. Kristiania: Malling.
- ASTAT [Landesinstitut für Statistik]. 1983. Censimento generale della popolazione 1981. Popolazione legale e gruppi linguistici in Alto Adige. *Collana ASTAT* [1]: 1–33.
- ASTAT. 2002. Volkszählung 2001. Berechnung des Bestandes der drei Sprachgruppen in der Provinz Bozen-Südtirol. *ASTAT Info* 17/2002: 1–16.
- ASTAT. 2012. Volkszählung 2011. Berechnung des Bestandes der drei Sprachgruppen in der Autonomen Provinz Bozen-Südtirol. *ASTAT Info* 38/2012: 1–14.
- Bartaletti, Fabrizio. 2002. Geografia, toponomastica e identità culturale: il caso del Sudtirolo. *Miscellanea di storia delle esplorazioni* 27: 269–314.
- Belmonte, Alessandro & Armando Di Lillo. 2021. Backlash against affirmative action: evidence from the South Tyrolean package. *European Economic Review* 137: 103802.
- Brodal, Jan. 1999. Endonymi eller eksonymi? Noen prinsipielle og praktiske betraktninger. *NORNA-Rapporter* 68: 157–170.
- Bull, Francis, Arnold Eskeland & Erik Tandberg (red.). 1972. *Gyldendals store konversasjonsleksikon*, 3. utg., bd. 5. Oslo: Gyldendal.
- Cordin, Patrizia. 2018. Germanic place names spread throughout Trentino. I *Sprachen, Völker und Phantome*, red. av Peter-Arnold Mumm, 97–118. Berlin: de Gruyter.
- Dante Alighieri. 1997. *La Comedia*. <https://dante.princeton.edu/pdp/>
- Decreto. 1923. Regio decreto 29 marzo 1923, n. 800. *Gazzetta ufficiale del Regno d'Italia* 64: 3333–3354.
- Decreto. 1940. Decreto ministeriale 10 luglio 1940-XVIII. *Gazzetta ufficiale del Regno d'Italia. Parte prima* 81: 2808.
- Decreto. 1972. Decreto del presidente della Repubblica 31 agosto 1972, n. 670. *Gazzetta ufficiale della Repubblica Italiana. Parte prima* 113: 7603–7613.
- Dell'Aquila, Vittorio & Gabriele Iannàccaro. 2006. *Survey Ladins. Usi linguistici nelle Valli Ladine*. Trento: Istitut Cultural Ladin.
- DWB. 1960. Y. I *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm* XIV/II, 2567–2572. Stuttgart: Hirzel.

- Dörrenhaus, Fritz. 1953. Deutsche und Italiener in Südtirol. *Erdkunde* 7: 185–215.
- Eskeland, Arnold (red.). 1967. *Gyldendals ettbinds konversasjonsleksikon*, 5. utg. Oslo: Gyldendal.
- Finsterwalder, Karl. 1990a. *Tiroler Ortsnamenkunde* 1–2. Innsbruck: Wagner.
- Finsterwalder, Karl. 1990b. Zeit der Eindeutschung der Tiroler Örtlichkeitsnamen. I *Tirol-Atlas*, red. av Adolf Leidlmair, Karte G8. Innsbruck: Wagner.
- Finsterwalder, Karl. 1990c. Älteste deutsche Umformung und andere Sprachmerkmale an den Ortsnamen Tirols. I *Tirol-Atlas*, red. av Adolf Leidlmair, Karte G9. Innsbruck: Wagner.
- Finsterwalder, Karl. 1995. *Tiroler Ortsnamenkunde* 3. Innsbruck: Wagner.
- Flöss, Lydia. 2009. Principale caratteristiche della toponomastica di Vallarsa con particolare attenzione ai nomi di luogo di origine tedesca. I *Dizionario toponomastico Trentino* 11, red. av Lydia Flöss, 47–57. Trento: Provincia autonoma di Trento.
- Fontana, Josef. 1981. Die Ladinerfrage in der Zeit 1918 bis 1948. *Ladinia* 5: 151–220.
- Faaland, Josef & David L. Hansen (red.). 1948. *Fakta. Norsk konversasjonsleksikon* 2. Oslo: Mortensen.
- Gsell, Otto. 2004. Probleme der zentralladinischen Toponomastik. *Ladinia* 28: 255–278.
- Hansen, Leif-Harry. 2012. Inzell – skøytesportens Mekka. *Framtid i Nord* 18.2.2012: 20–21.
- Helander, Kaisa Rautio. 1999. Samiske navn som eksonymer og endonymer. *NORNA-Rapporter* 68: 137–148.
- Helleland, Botolv. 2012. Firenze på norsk og Florens på svensk. Utanlandske stadnamn på norsk. I *Namn på stort och smått*, red. av Katharina Leibring mfl., 117–128. Uppsala: Namnarkivet.
- Høyem, Sturla & A. Wilhelm Zickfeldt. 2001. *Deutsche Lautlehre*. Trondheim: Tapir.
- ISPAT. 2022. *Rilevazione sulla consistenza e la dislocazione territoriale degli appartenenti alle popolazioni di lingua ladina, mòchena e cimbra anno 2021*. Trento: Istituto di statistica della Provincia di Trento.
- Jordan, Peter. 2013. Working Group on Exonyms. *UNGEGN Information Bulletin* 45: 9–10.

- Jordan, Peter. 2014. Arguments for new definitions of *exonym* and *endonym*. I *The quest for definitions*, red. av Peter Jordan & Paul Woodman, 21–31. Hamburg: Kovač.
- Krefeld, Thomas. 2003. Geschichte der Reflexion über die romanischen Sprachen. Friaulisch, Ladinisch, Bündnerromanisch. I *Romanische Sprachgeschichte*, red. av Gerhard Ernst mfl., 197–208. Berlin: de Gruyter.
- Kühebacher, Egon. 1991. *Die Ortsnamen Südtirols und ihre Geschichte* 1. Bozen: Athesia.
- Landesgubernium 1784. *Vierteljähriger chronologischer Auszug der vom Kaiserlich-Königlichen Landesgubernium in Tirol [...] bekanntgemachten [...] Verordnungen*. [upaginert]
- Legge. 2001. Legge costituzionale 18 ottobre 2001, n. 3. *Gazzetta ufficiale della Repubblica Italiana. Parte prima. Serie generale* 142(248): 3–8.
- Leira, Vigleik. 1999. Norsk språkråds arbeid med utenlandske geografiske navn. *NORNA-Rapporter* 68: 149–156.
- Lidman, Sven mfl.. 1989. *Cappelens verdensatlas*, 2. utg. Oslo: Cappelen.
- Mastrelli Anzilotti, Giulia. 1985. Toponimi longobardi nel Trentino. *Atti della Accademia Roveretana degli Agiati. A, Contributi della classe di scienze umane, di lettere ed arti* 235: 15–41.
- Norsk språkråd. 1987. Årsmelding 1987. <http://inger.uib.no/perl/sprakrad/aarsmelding.cgi?id=13299>
- Norsk språkråd. 1988. Rettskrivningsvedtak i 1987. *Språknytt* 16(2): 8–10.
- Norsk språkråd. 2005. Rettskrivningsendringer fra 1. juli 2005. <https://www.sprakradet.no/globalassets/spraka-vare/norsk/rettskriving2005.pdf>
- Nyström, Staffan. 2014. *Endonym and exonym – basically linguistic concepts after all?* I *The quest for definitions*, red. av Peter Jordan & Paul Woodman, 33–38. Hamburg: Kovač.
- Reichsdeputation. 1803. *Hauptschluß der ausserordentlichen Reichsdeputation vom 25ten Februar 1803*. Frankfurt am Main: Eichenberg.
- Richebuono, Josef. 1980. Von der einstigen zur heutigen Ausdehnung des ladinischen Sprachraumes. *Ladinia* 4: 219–241.
- Risch, Ernst. 1970. Die Räter als sprachliches Problem. *Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte* 50: 127–134.
- Romeo, Carlo. 2000. Il fiume all'ombra del castello. Il concetto di «Alto Adige». I *Tirol – Trentino. Eine Begriffsgeschichte*, 135–152. Wien – Bozen: Arbeitsgruppe Regionalgeschichte.

- Rowley, Anthony. 1996. Die Sprachinseln der Fersentaler und Zimbern. I *Handbuch der mitteleuropäischen Sprachminderheiten*, red. av Robert Hinderling & Ludwig M. Eichinger, 263–285. Tübingen: Narr.
- Røvik-Larsen, Ulf S. 2017. Der «A» kalles «Å» – italiensk Tirol og bayersk Tyrol. *Telemarksavisa* 25.3.2017: 56–58.
- Sandvik, Hanno. 2007. Navnekonvensjoner for geografiske navn i flerspråklige områder i Italia. https://no.wikipedia.org/w/index.php?title=Wikipedia:Navnekonvensjoner/Flerspråklige_områder_i_Italia&oldid=2611606
- Sandvik, Hanno. 2023. Data til stedsnavn i Tirol. *Zenodo*: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10041309>
- Språkrådet. u.å. Utanlandske stadnamn. https://www.sprakradet.no/sprakhjelp/Skriverad/navn-pa-steder-og-personer/Geografiske_namn/utanlandske-stadnamn-aa/ (lest 8.8.2021).
- Stolz, Otto. 1925. Begriff, Titel und Name des tirolischen Landes-Fürstentums in ihrer geschichtlichen Entstehung. *Schlern-Schriften* 9: 418–490.
- Tasso, Miro. 2018. *Il lavacro dei cognomi altoatesini. Ettore Tolomei e il fallito progetto di onomasticidio di Stato*. Venezia: Egen utgivelse.
- Thoresen, Arnold. 1995. Tyrol/Tirol. *Aftenposten aften* 9.1.1995: 24.
- Tolomei, Ettore. 1906. Programma. *Archivio per l'Alto Adige* 1: 5–6.
- Tolomei, Ettore. 1916. Prontuario dei nomi locali dell'Alto Adige. *Memorie della Reale Società geografica italiana* 15: 1–140. [Utvidede utgaver i 1929 og 1935.]
- UNCSSGN [United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names]. 1972. Conventional names, definitions, usage. UN E/CONF.61/L.24.
- UNCSSGN. 1977. A glossary of technical terminology for employment in the standardization of geographical names. UN E/CONF.69/L.1.
- UNCSSGN. 1992. Glossary of toponymic terminology. UN E/CONF.85/CRP.1.
- UNCSSGN. 2017. Resolutions adopted at the eleven United Nations Conferences on the Standardization of Geographical Names. <https://unstats.un.org/unsd/ungegn/resolutions/> (lest 12.6.2023).
- UNGE GN [United Nations Group of Experts on Geographical Names]. 2007. Glossary of terms for the standardization of geographical names. Addendum. UN ST/ESA/STAT/SER.M/85/Add.1.
- UNGE GN. 2014. Report of the Working Group on Exonyms. *UNGE GN Working Paper* 13/14: 1–10.

- Vikør, Lars S. 2000. Utanlandske namn i Norden. *Nytt om namn* 32: 31–38.
- Wagner, Michael Anton 1767. *Intelligenzblatt der gefürsteten Graffschaft Tirol* 1. [upaginert]
- Woodman, Paul. 2012. The naming process. Societal acceptance and the endonym definition. I *The great toponymic divide*, red. av Paul Woodman, 11–18. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.
- Woodman, Paul. 2014. The scope of activities of the UNGEGN Working Group on Exonyms, and the definitions of *exonym* and *endonym*. I *The quest for definitions*, red. av Peter Jordan & Paul Woodman, 9–20. Hamburg: Kovač.